

Szilvássy Orsolya
Martin Buber és
Ludwig Strauß levelezése

„A világ kétarcú az ember számára, amiként kétarcú az ember magatartása a világban.
Az ember magatartása kétarcú, amiként kettő az alapszó, amit kimondani képes.
Az alapszók nem szavak, hanem szópárok.
Az egyik alapszó az Én–Te szópár.”

Martin Buber

Martin Buber íróként és filozófusként a század első felétől a zsidó kultúra meghatározó alakja. 1922 és 1933 közt zsidó vallásfilozófiát adott elő a majna-frankfurti egyetemen, Franz Rosenzweiggel a Szabad Zsidó Tanház megalapítója, író és bibliafordító. 1938-ban emigrációba kényszerült, és attól kezdve – megszakításokkal – a jeruzsálemi Héber Egyetem professzoraként filozófiát és szociológiát oktatott. A tizennégy évvel fiatalabb, a zsidó hagyományokhoz szintén erősen kötődő Strauß költő, irodalomtörténész és műfordító. 1935-ben kivándorolt Palesztinába, ahol földművelő és tanító, majd a jeruzsálemi egyetem tanára volt.

A többnyire jelentős földrajzi távolságban élő két férfi teljes levelezése, amelyet a jeruzsálemi Zsidó Nemzeti és Egyetemi Könyvtár Martin Buber Archívumában őriznek, több mint 600 levélből áll. Hosszabb szünetek csak akkor törték meg a levélváltás folyamatosságát, amikor alkalmuk nyílt a személyes találkozásra, mindenekelőtt az 1949-től 1953-ig terjedő időszakban, ekkor mindketten Jeruzsálemben éltek, illetve 1927 és 1929 között, amikor Buber Heppenheimben, Strauß pedig a szomszédos Bensheimben lakott. A jelen fordítás alapjául a Tuvia Rübner gondozásában és előszavával kiadott *Briefwechsel. Martin Buber Ludwig Strauß 1915–1953*. (Lichterhand, Frankfurt/M, 1990) című kötet szolgált.

Az alábbiakban közölt levelek mintegy négy évtizedes levélváltásuk jellegzetes és egyben különös darabjai. Jellegzetesek, mert az egymásnak szentelt kölcsönös figyelem és szeretet hangján szólalnak meg, ami egész kapcsolatuknak sajátja, különösségüket pedig a történelem és az egyéni problémák viharos változásai biztosítják. Martin Buber és Ludwig Strauß ismeretsége és barátsága 1913-tól 1953-ig, Ludwig Strauß haláláig tartó időszaka a világ, Európa és különösen a zsidóság számára sorsdöntő kort jelent, számukra pedig többek között azzal a személyes következménnyel járt, hogy kiszakadtak a német-zsidó kulturális közegekből, amelyben addigi szellemi tevékenységük folyt.

A kényszerű eltávolodás mindattól, ami az otthonosat és az ismertet biztosította, egyben megvalósította azt a ki- és belevetettséget, amelyet az antiszemitizmus időről időre – és különösen a náci hatalomátvétel után – már előre jelzett. A jelzés inkább csak azok számára volt értékelhető, akik nem tápláltak illúziókat, nem hittek abban, hogy az asszimiláció egy ellenséges társadalomban megoldást hozhat a gyűlöletre. Talán meglepő, hogy a veszélyeztetettség korában a történelmi és politikai események úgy képezik részét két zsidó író levelezésének, hogy még akkor sem válnak az írások főszereplőivé, amikor ez várható lenne. E témák kerülése érthetővé válik kapcsolatuk természetéből és tevékenységükből. Nem azért hallgatnak a politika híreiről, mintha hiányozna belőlük az aktualitás iránti fogékonyság vagy az a történelmi érzékenység, amely lehetővé teszi az aktualitás jelentőségének értékelését. Mindkettőjük

alkotói törekvései a zsidóság és ezen keresztül az ember konkrét életlehetőségeinek megragadására irányultak, tevékeny szerepet vállaltak a cionista mozgalmakban, és emigrációjuk is politikai tisztánlátásról tanúskodik. Akkor hagyták el Németországot, amikor már semmi esélyt sem láttak arra, hogy ott zsidó értelmiségiként dolgozzanak tovább, de még nem túl későn ahhoz, hogy a holokauszt áldozatává váljanak.

Levelezésükben háttérként rajzolódik ki a zsidóüldözés és a háború vigíliájának fojtott légköre, majd ugyanígy érezhető az ismét elnyert szólásszabadság megkönnyebbülés-élménye, amelynek a háború után Izrael Állam megalakulása adott politikailag is deklarált teret; az aktuális történelem csak a személység szűrőjén át az egyéni gondok mögött sejlík fel. Az évek során kialakuló és meg nem szűnő dialógus mindenekelőtt két egymásnak fontos ember intim és változatos beszélgetése. Olyan dialógus, amelyben a visszatérő művészi vagy családi témák keresttüzében – hiszen Ludwig Strauß Martin Buber veje is volt – nem tűnik el sem a „melletted vagyok” állítása, sem ennek igazolása tettek által.

Annak ellenére, hogy Buber, a felesége, Paula – aki egyébként Georg Munk álnéven szintén írt elbeszéléseket – Rosenzweig, Carossa, Werner Kraft és mások is nagyra értékelték Ludwig Strauß költészetét, a publikálásért folyó küzdelem végigkísérte pályafutását. Csak halála után tíz évvel jelent meg az életműhöz méltó, bár nem teljes kiadású *Dichtungen und Schriften* (Költemények és írások), Werner Kraft gondozásában. A megszólalás nehézségeit nyilvánvalóan és főképpen az az időszertlenség okozta, amely az első kötetét *Nachtwache* (Éji várta) címmel közreadó Straußt 1933-ban sújtotta. „E mű tisztaságát, amelyből egy emberi egzisztencia mélysége szól, amikor a szenny jutott uralomra, már észre sem vették. Homályban maradt, mint a szenny ellen való tiltakozás, és sokak számára egy kiüresedett egzisztencia lényegi tapasztalatát nyújtotta.”¹

Kettejük közül Buber volt a tapasztaltabb, az átfogóbb tudású és a sikeresebb. Strauß a sebezhetőbb, a feltárulkozóbb, aki feltétlen bizalommal és a példaképnek szóló tisztelettel viseltetett barátja iránt. Straußra jellemző a teljes odaadás, a tanács és a kritika igénylése, talán a Buber nyújtotta gyakorlati segítségnél is nagyobb szüksége volt véleménynyilvánítására, nemcsak költészetéről, de életének jelentős döntéseiről is.² Az ő részéről érezhető inkább a kapcsolat féltése – a levelek többsége tőle származik, és terjedelmükben is meghaladják a Buber-levelekét.

A kapcsolatért való aggódással együtt jelentkezik egy más irányú szorongás is: a szűkebb család, a feleség, Eva és a két gyermek iránt érzett felelősség a Palesztinában talált nehézségek közt lelki teherként nehezedik az apára. Ludwig Strauß értelmiségi létére a kibuc viszonylagos létbiztonságát választotta, amit független, e felelősségtől szabad emberként valószínűleg nem tett volna meg – jóllehet a döntés mellett alkotótevékenységére vonatkozó, ám nem túl meggyőző érveket is megnevez.

A Ludwig–Martin levelezés mellett futó Eva–Paula levélváltás képviseli a női vonalat a családi hírközlésben. A két ágon futó információcsere nemcsak az anya és leány, após és vő között meglévő írásbeli kapcsolat, hanem az általuk képviselt két nem egymást keresztező külön diskurzusa, amely, miközben „a ki mondja kinek” kommunikációs dilemmáját veti fel, konfliktusokhoz is vezet.³ Nemcsak a Strauß–Buber-levelezés, de minden korrespondencia, sőt narratíva kapcsán felmerülhet ez a fajta kétség: a levél mintha idegen hangon szólalna meg, mintha valaki más nézőpontja uralná a kijelentéseket, nem a hang birtokosáé, hanem egy rajta kívül álló, de rá befolyást gyakorló személyé. Ezzel a gyötrő kétséggel és a szóbeli tisztázás lehetőségének hiányában fogadja olykor Ludwig Paula Evához intézett sorait, Martin véleményét és számára szóló hallgatását sejtve a szavak mögött. A szövegek sokrétűségét ismerő irodalmár sajátos gyanúja és a Buber személyére való koncentráció összefonódik interpretációiban.

Az állandó Buber felé fordulás arra vall, hogy a fiatalabb Strauß a Martin Buberhoz fűződő viszonyban valami olyasmit is talált, ami már-már profetikusan: számára Buber lett az üzenetek megbízható forrása, a jelentéseket elhelyező és szavatoló erő. Buber több mint barát, ő a családfő – és úgy tűnik, meg is volt hozzá minden kvalitása –, a zsidó hagyományban és hitben gyökerező apakép megfelelője. Nemcsak valóságos, de szimbolikus alakja is Ludwig Strauß életének. Viszonyuk e színezetében megtalálható az érintettségnek az a momentuma, amely Straußt az irodalom részéről érte, és tudományos munkáját szintén erősen befolyásolta. A jelentés és az egzisztenciális titok keresésének elkötelezettsége szó-

lította meg Hölderlin költészetében, majd a romantikusokkal és a korai Goethével foglalkozott elmélyülten éveken át (felfedezett egy addig ismeretlen Hölderlin-töredéket is), később ugyanez az érdeklődés irányította a spanyol középkor zsidó költőinek messianisztikus szövegeihez, de mindenekelőtt a Bibliához. A szövegek hangja különös figyelemre és aprólékos munkára ösztönöz, teljes odaadást és teljes embert igényel, és egyben abban az irányban hat, hogy ha a teljesség nem is, de a teljességre törekvés az ember számára megnyilvánulhat. Nem véletlen tehát, hogy a levelezés jelentős része foglalkozik azokkal a technikai, költészeti dilemmákkal, amelyekkel a költő az írás közben mint a leírtak olvasója szembetalálja magát. Olykor, látszólagos jelentéktelenségük ellenére, ezek a kérdések mind a szöveghez való viszony kikristályosodásának a fenti értelemben vett humanista lépcsőfokai, amelyek felvetésükkel már eleve megkérdőjelezzük, hogy egyáltalán tekinthető-e késznek egy szöveg.

Bubert és Straußt hasonló kapcsolat kötötte a nyelvhez, részben azért, mert mindketten abban a korban éltek, amikor a nyelv problémává vált, ám meghatározóbbnak látszik az írói karakterükben megmutató közös vonás. Mindketten egyfajta költői érintettséggel kötelezték el magukat a szavaknak szentelt figyelemnek, és ezt a figyelmet tették meg életük alapjának.

A Buber–Strauß levelezés kapcsán számunkra különösen érdekes, hogy a levél mint műfaj már eleve megadni látszik Buber filozófiájának struktúráját. A kapcsolatuk első szakaszára jellemző fokozatos személyes közeledés olyan folyamat, amelyben egymás gondolatainak megélése a legjelentősebb motíváció. A levélváltás ide-oda ingázó nézőpontjai teremtik meg ehhez az eszközt, a kölcsönös nyitottság, a megértést akaró jóindulat szolgáltatja azt a hermeneutikai közeget, amely a barátság kialakulását előfeltételezi, és lehetőséget nyújt a félreértések tisztázására. A beszélgetőtárs gondolatainak ez a fajta belsővé tétele Buber filozófiai írásainak kulcsszavát idézi fel, az *Én és Te* között létrejövő párbeszédre, a dialogizálás egy átvitt értelmű és globális kommunikációs lehetőségére utal. Az 1923-ban megjelent tanulmánya az *Én és Te*, vagy a *Párbeszédese élet*, a *Mózes*, de életművének más darabjai is az emberi lét viszonyrendszerét gondolják el arról az oldaláról, amelyet az érintettség, a szubjektum a világhoz és istenhez fűződő kölcsönös kötődései világítanak meg. A párbeszéd az, amely az egyszeri és megismételhetetlen élet számára megadja a Másik le nem záruló folyamatként felfogott megértésének esélyét. És mivel az *Én* is egy kapcsolatnak kitett és a kapcsolattal változó Másik, a belső is külső, és fordítva – a megértés egyszerre több irányba mutat. Az érintettség Buber szavai szerint akarát és kegyelem függvénye, nyitottság és megszólítotttság: „Mennél inkább az ego uralkodik az emberen, az emberiségen, annál mélyebbre zuhan az *Én* a nem-valóság rabságába. Ilyen korokban a személy az emberben és az emberiségben földalatti, rejtett, mintegy nem érvényes életet él – addig, míg végül szólítják.”⁴

Az a viszonylagos szűkszavúság, amely Bubernek a Straußhoz írt leveleiben megfigyelhető, arra is következtetni engedhet, hogy kapcsolatuk némiképp egyoldalú, de legalábbis arányaiban nem áll fenn egyensúly. Meglehet, hogy így van, az azonban szintén szembeötlő, hogy a buberi csendesség és visszafogottság sokszor gondolkodásmódjának inkább megérlelt, mint ösztönös eredménye. Mintha Buber felfogásának is részét képezné – ugyan más indíttatással és előzményekkel – az a Wittgenstein révén elhíresült mondat, hogy amiről nem lehet beszélni, arról hallgatni kell. A kívülálló tanácsa haszontalan és lehetetlen is olyan esetekben, amikor a választás egy élet választása, és így egy saját, belső dialógus eredménye kell, hogy legyen.

*Kedves Strauss Úr!*⁵

Köszönöm a versciklust,⁶ amely mindkettőnknek igazán örömet okozott. A tudat, hogy az együtt megélt pillanat a költészet időtlen emlékezetének részévé válik, egyszerre tölti el a szívet lázba hozó és megnyugtató érzésekkel. Amint a felolvasás után sétát tettünk – a kert is mintha hálás megértését igyekezett volna tudtunkra adni. A harmadik költemény valóban az egyik legsikerültebb, de óvakodnék attól, hogy részeire bontsam: jól megformált egész hatását kelti úgy, ahogy van.

A könyv⁷ megjelenése előtt a *Juden*ben terjedelmi okokból nem közölhetek Öntől, ám azt javaslom, jutasson el hozzám néhány, a kötetben nem szereplő verset. A „Besuch in Heppenheim” hetedik és nyolcadik darabja feltétlenül köztük legyen.

Remélem, az etika⁸ tervéről személyesen beszélhetünk a közeljövőben. Nagy érdeklődéssel olvastam, de nem állítom, hogy az alapelvvel is éppen annyira egyetértének, mint néhány részletével. Kirtartok amellet, hogy az etikai és az esztétikai egysege máshol keresendő, nem egy (mindenek ellenére) esztétikai kategóriában.

Mára ennyit, mert közvetlenül a pihenést ígérő nyaralás előtt állunk, amely számomra igencsak sürgetővé vált.

Szívélyes üdvözlettel a feleségem részéről is:

Buber

Heppenheim, 1917. augusztus 14.

*Kedves Buber Úr!*⁹

Régóta nem írtam Önnek, mert azt hittem, hamarosan befejezek néhány munkát, amelyekből a *Juden* számára válogathat. Az új ciklus befejezése azonban még sok időbe telik. Itt küldök egy-két, a „Wandlung und Verkündigung” után keletkezett verset, talán talál megfelelőt. A Heppenheim-ciklusban szereplő költemények rendelkezésére állnak.

Nagy örömmel töltött el, hogy tetszett Önnek a sorozat. Ha egyszer megjelenik, feltüntethetem az Önök nevét, melyek nélkül nehezen lenne érthető?

Egészen izgalomba hozott, hogy megbeszélhetem Önnel etikám tervét. Bár utalásszerű megjegyzésében alapvető kifogást vélek felfedezni, mind-

azonáltal nem hiszem, hogy ettől a rendszer összedőlne.

A kötetet a cenzúra és más egyebek késleltetik, csak az év végén jelenik meg.

Sokat dolgozom (filozófia, héber és a többi). Mind nagyon szépen haladnak, csak a költészet esik fájdalmasan nehezemre. Különösen, hogy ismét rímet használok: e forma megkerülhetetlen buktatóit gyakran nem tudom kompromisszumok mögé rejteni, és ebben egészen sajátságos rettenettel táru fel harmóniát nélkülöző világom szükség-szerű tökéletlenségére.

Egyébként jól vagyok, amennyire manapság jól lehet lenni. Nem teljesen egészségesen, a kor borzalmaival fogva tartva, de külsőleg szabadon, cselekvőképesen – no meg itt van velem Önnek üdvözlétét küldő menyasszonyom és rajta kívül még sok kedves ember.

Szívből üdvözlöm Önt és kedves családját, maradok hűséggel:

Ludwig Strauss

Berlin, 1917. október 6.

*Kedves Ludwig!*¹⁰

Éppen a berlini–hamburgi és egy düsseldorfi előadás-sorozat közt vagyok itthon, ezért csak sietve köszönöm Neked a kiegészítő korrektúrákat¹¹ – mindet figyelembe vettem –, valamint kritikádat a politeizmus-részhez, ezt viszont már nem tudom további magyarázatokkal világosabbá tenni, mivel már tördelik (ám nekünk feltétlenül beszélünk kell még róla). A nyolcadik fejezet az utolsó a kötetben; a három közül a második kötetet szántam annak a kérdésnek, amelyről kérdezel, vázlatszerűen készen van ez is.¹²

Mivel Schocken¹³ már megbeszélésünk kezdetén – spontán módon, de igen nyomatékosan – a kiadói program a költészetre vonatkozó kiszélesítése ellen érvelt, nem hozhattam szóba a köteted. Werfelnek¹⁴ azonnal írok, mihelyt úgy gondolod, itt az ideje.

Baráti üdvözlettel:

Martin

Heppenheim, 1932. március 4.

*Kedves Ludwig!*¹⁶

A kantáta szép, és nem is fűzők hozzá kritikát, ha csak azt nem, hogy a tartalmuk szerint pozitív sorok („Schar um Dein Banner uns her” stb.) nincsenek a műegész magaslatán.

Mivel Carossától nem kaptál választ, írtam Werfelnek. Ha ez a próbálkozás sem sikerül, Schockennel beszélem meg a dolgot, akivel a nyár második felében Kalrsbadban (ahová nekem, úgy tűnik, tényleg el *kell*⁶ mennem) bizonyára találkozom majd. A szubskripció csupán legutolsó lehetőségként jöhet szóba, saját költségedre még a nációk alatt is publikálhatsz; a szovjetek meg belátható időn belül úgysem jelenthetnek gondot; egyébként pedig az a véleményem, hogy nem is a nációk kerülnek itt sorra, hanem a reakció szilárdul meg, amit nyeregbe segítettek.

Még egy ötlet: Schockennál közbenjárhatnék egy új megbízás érdekében is. Nos, mi legyen ez? Fordítás? Antológia? Össze lehetne gyűjteni a klasszikus zsidó anekdotákat, de egy valóban alapos népdalgyűjtemény is elkelne végre.

Szívből üdvözlünk:

Martin

Heppenheim, 1932. június 28.

*Kedves Martin!*¹⁷

Nagyon köszönöm a híradást és közbenjárásodat Werfelnél, akinek levelét itt visszaküldöm Neked. Ma feladtam a kéziratokat Zsolnaynak; de őszintén megvallva nem hiszek a sikerükben.

A kantáta szövegnek azzal a részével a következő a helyzet: egyszerűnek kellett lennie – rábízva magát saját szükségszerűségére; az ilyen részeknél a ritmus vezet –, ugyanúgy, ahogy ezt máshol a szófűzés különlegessége végzi el – és ezen túl a megalkotás egyéb momentumai aligha juthatnak meghatározó szerephez. Ám ha az egyszerűség mégsem párosul kiválósággal, akkor aztán valóban nagyon gyenge az eredmény. Igazán sajnálnám, ha most ez utóbbi eset állna fent, mert ekkor javító céllal már nem lehet és nem is szabad az intenzívebb hangzást szem előtt tartó átformáláshoz folyamodnunk,

hiszen mást nem, csak egy új hangzást érnénk el legfeljebb.

Évától tudom, hogy érdeklődtél a habilitációs munkám kiadója iránt: J. J. Weber, Leipzig; a sorozat: *Von deutscher Poeterey* (Naumann, Neumann, Viëtor, Korff).

Werfelnek írjak én magam is egy köszönő levelet?

Legforróbb üdvözléssel:

Ludwig

Buzdításaidat a Schocken-féle megbízást illetőleg még meg kell fontolnom. Azt hiszem, a legjobb a népdalgyűjtemény lenne, vagy talán egy, a könyvnyomtatásból még hiányzó olvasókönyv záró írása, amely a zsidóságról és ennek mibenlétéről tett fontosabb német kijelentések átfogó antológiájának részét képezné.

Később még írok. Ezért is köszönet.

Aachen, 1932. július 13.

*Kedves Paula és Martin!*¹⁸

(...) Minden lehetőséget mérlegelve, hosszas és elmélyült töprengés után úgy határoztunk, hogy megpróbálkozunk a kibucélettel. A Werkleute¹⁹ hajlandó minket és a gyerekeket felvenni, először csak a szokásos negyedéves próbaidőre, amelyet aztán minden kötelezettség nélkül meghosszabbíthatunk, úgyhogy teljes szabadságunk birtokában bizonyosodhatnánk meg arról, járható-e ez az út, illetve megfelelő-e számunkra, és egyúttal a kibuc is próbára teheti a mi alkalmasságunkat.

Persze Ti is ismeritek azokat az érveket, amelyek e kísérlet mellett szólnak. F fiatalokkal leszünk együtt, akik azt próbálják megvalósítani, ami fiatal éveinkben Evának és nekem is a sok közül az egyik választási lehetőségnek tűnt, és ez a lehetőség most újból elérhetőnek látszik. Köztünk és a Werkleute tagjai közt máris meghitt és bizalmas viszony alakult ki, amelyet egyáltalán nem zavar a korkülönbség, sőt előfordul, hogy köreikben néhány idősebb ember fontos funkciót kap – ez azonnal kiderült kibuclátogatásaink során és azokon az estéken, amelyeket a Jeruzsálemben dolgozó Werkleute-tagok nálunk töltöttek. A szellemi érintkezés

és az emberi összetartozás ottani lehetőségei talán az egész országban páratlanok, ám főleg a városban lenne nehéz hasonlókát találni! A fiatal lányok és asszonyok Evához még nagyobb tisztelettel és bizalommal fordulnak, és ennek eredményeképpen jó néhány, számára is örömet nyújtó baráti kapcsolat jött létre, amelyekre a városi ismeretségi körünkben nem volt példa és még csak remény sem. Az én szempontomból az is előnyös, hogy folytathatom a már elkezdett szabad oktatói tevékenységet. Tudom, hogy ott a számomra oly fontos költői és szellemi témákra fogékony és komoly fiatalokat találhatok.

Azt hiszem, Nektek nem kell felidézmem mindazt, ami Martint évek óta ehhez a mozgalomhoz köti, sokkal erősebben, mint a többi, a fiatal zsidók körében megalakult mozgalomhoz.

Úgy gondoljuk, hogy a fizikai munkába könnyen be tudunk majd kapcsolódni; a gyakorlat majd megmutatja, hogy valóban így van-e – ha nem, akkor pedig készen állunk arra, hogy levonjuk a tanulságokat. Éppen az a lényeges, hogy ez egy kísérlet, nem pedig megmásíthatatlan elhatározás. Minden más itt adódó feladatnál nagyobb vonzerőt gyakorol ránk az, hogy részt vehetünk egy új település felépítésében, és pont azében, amelynek céljai alapvetően a mieink. Tudjuk, hogy nagy megpróbáltatás lesz – nagy, de azt hiszem, nem túlságosan nagy. A munka elosztásakor az egyéni teljesítőképességet körültekintően figyelembe vesszük, és ez remélhetőleg igazán Eva számára lesz kedvező. Ő az ő háziasszonyi tapasztalatával nagyon hasznossá teheti magát. Én a magam részéről csak a képzetlen munkások létszámát szaporítom majd, de reménykedem – mindazokkal a korombeliekkel együtt, akik hasonló munkaváltásra kényszerültek –, hogy mégis megállom a helyemet.

A gyerekeken kívül eleinte más gyerek nem lesz a kibucban, és ebben komoly nehézség rejlik. Ezen csak az enyhít, hogy Jokneamban²⁰ a kibucan kívül már létesítettek egy mosavát, vagyis egy földművestelepét és egy mosáv-ovdimet, egy saját munkával működő szövetkezetet, ez utóbbit német zsidó bevándorlók alapították. Lesznek tehát gyerekek a faluban, azután hamarosan iskola is nyílik; és ha egyszer, amiben valóban reménykedünk, Hermann Gerson²¹ tölti be a tanári állást, a gyermekek képzése valóban a legjobb kezekbe kerül. Míg a jokneami iskola be nem indul, a gyerekek a szomszédos Jagurba járnak majd át, ami annyit tesz, hogy

reggelente autóbusz szállítja őket oda, délután 4-kor pedig vissza. Az ebédelést itt mindenütt az iskolákban oldják meg. Az, hogy a gyerekek nem azonnal egy már meglévő gyermekközösségbe érkeznek, ahogy az a régebben létesült kibucokban történni szokott, az említett egy-két negatívum mellett egy számunkra nagyon fontos előnnyel is jár: a család így zártabb maradhat. Valószínűleg két szomszédos szobát kapunk, egyet mi, egyet a gyerekek, vagy egy kis faházban, amely csak a miénk lesz, vagy pedig egy háromszobás házban két szobát.

Az előnyök mellett, amelyekről eddig beszéltem, van egy csomó hátrányos tényező is, de ezeket sem hagytuk ki a számításból, amikor úgy döntöttünk, hogy megpróbálkozunk a kibucsal. Tudom, hogy Titeket három dolog aggaszt: vajon Eva nem fogja-e agyondolgozni magát; vajon az ottani elhelyezés és táplálkozás megfelelő gondoskodást nyújt-e Eva és a gyerekek számára; és vajon engem a fizikai munka nem fog-e túlságosan elvonni a költői és tudományos hivatástól, ha egyáltalán kielégítő módon megbirkózom vele? Ezekre a kérdésekre igazából csak az első konkrét tapasztalatok adnak majd választ. Néhány dolgot azonban már eddigi élményeink alapján is megállapíthatunk: egy szerény anyagi eszközökre szoruló háztartás, amelyben gyermekek is vannak, a feleség számára a városban normális körülmények közt is komoly kihívást jelent; és ha valaki megbetegszik a családban, ez a munka csak növekszik, hiszen anyagilag aligha lehetséges a különben is csekély mértékben elérhető segítséget olyan mértékben gyarapítani, ahogy az kívánatos volna. És mindehhez még az állandó gondok által ránk rótt teher is járul. A kibucban is vannak persze anyagi gondok, de ezek az egymással szövetségben lévők számára közösek – míg a városban meglehetősen egyedül érzi magát az ember, mert mindenkinek éppen elég saját dolga van; ezért nem számíthatunk olyanokra, akik önként és saját két kezükkel segítenének. Pénzsegélyre sem szeretnék sokáig szorulni. A kibucokban, a hatalmas méretűek kivételével, magától értetődő a kölcsönös segítség. A gyermek- és betegápolásba fektetett munkát munkaként számolják el, úgyhogy ez nem haladhatja meg erőinket. Fiatal és idősebb kibucbeli nők is azt mondták nekünk, hogy életük bár nem könnyű, de azért lényegesen könnyebb, mint azoké a polgári családokban élő nőké, akiknek csak a számunkra elérhető anyagi színvonal biz-

tosított. Azt hiszem, hogy Evát inkább a városban, mintsem a kibucban fenyegetné a túl sok munka veszélye. Ami az eddig itt – nagyon halványan – megmutatkozó kereseti lehetőségeket illeti, legjobb esetben is igényeinknek, amely megközelítőleg 25 font, csak háromötöd (de kezdetben nem több, mint kétötöd) részét tudnám fedezni. Tehát állandóan gondjaink lennének vagy állandó támogatásra lennénk kényszerülve, és ez, még ha átmenetileg is, az adományozók részéről áldozatokat és nehézségeket vállalását követelné.

A kibucban a létfenntartás igen kezdetleges, ám – mivel a megélhetés nagymértékben biztosított – nélkülözi az anyagi felelősségvállalás állandó és idegőrlő ellentmondásait. Másfelől, minden korlátozottsága ellenére sincs benne semmi a városi proletárellet nyomasztó és fojtogató légköréből, amelyben pénzügyi helyzetünkben fakadóan részünk lenne. Egyébiránt pedig a kibucban jók a lakásviszonyok, a faházak szárazak, és ellenállnak az időjárás viszontagságainak. Az élelem mennyisége esetleg kevesellhető, de azok, akiknek a fizikuma gyengébb, tehát Éva és a gyerekek bizonyosan, különösen adalékokkal feljavított kosztot kapnak.

Az én esetemben pedig, mivel engem a költői hivatás áld és sújt egyszerre, a munka kérdése nem oldható meg megfelelően, de megfelelően korábban sem volt soha megoldott. Különösen azóta van ez az érzésem, hogy itt vidéken váratlan bőséggel jelentkeznek az új alkotások. A „szellemi” munkánál, amelynek semmiképpen sem szabad csupán technikai feladatnak lennie, egy alig-alig elviselhető feszültség keletkezik, a reám rontó költői gondolatok harca erőm legjavát felemészti, végül itt maradok bénultan és üresen, és azt, hogy milyen ára van minden egyes leírt mondatnak, el sem tudom mondani. A költői munkán kívül, amellyel nem tudok most foglalkozni, ez idő tájt csak a testi munkával töltött órákban letem békességet, és ki fogom próbálni, hogy nem alapozhatnám-e erre az életemet. Kutatómunkám sohasem bírt olyan jelentőséggel, mint a költészet – még ha elköteleztem is magam az abban jelentkező feladatokkal –, de ha egy hivatal és a költészet közt kell időmet és erőmet felosztanom, az előbbi számára amúgy sem marad talaj. A kibucbeli tanítást azonban nem tartom majd hivatásomnak, de azt hiszem, az életközösség részeként egészen termékenyen fog folytatódni. Ám ami a legfontosabb: a költői elemek, amelyek egyébként elpusztításommal és megbénítá-

sommal fenyegetnek, ha már nem állok a szolgálataimra, a kétkezi munkában igazán nyugton hagyhatnak majd. Könnyebben és maguktól távoznak tőlem, mint másfajta munkánál tennék – talán azért, mert a kétkezi munkából táplálékuk is származhat. Mindazonáltal remélem, hogy az a kevés, ami még megszületik, felér majd sok meg nem születettel.

Még nem tűztük ki az időt, hogy mikor költözünk be a kibucba. Hederába²² már most is mehetnénk, de inkább megvárnánk azt, hogy a kibuc Jokneamba települjön, ahol most egyelőre csak egy csoport található, amely a mosava előkészítő munkálatait és a külső munkákat végzi. Mi csak akkor mennénk oda, amikor a lakó- és egészségügyi viszonyok már elrendeződnek. Ennek valószínűleg néhány hónapos nehezen teljesíthető várakozási idő lesz a következménye (még nem adták meg az áttelepülés időpontját), de majd csak kitalálunk valamit erre az időre is. Amennyiben lehetséges, a próbaidő alatt megtartanánk és bérbe adnánk itteni lakásunkat.

Arra kérünk Benneteket, hogy gondoljátok át Ti is ezeket az érveket és közöljétek velünk elhatározásunkról alkotott véleményeteket.

Szívből üdvözlünk mindkettőtöket!

Ludwig

Jeruzsálem, 1936. január 24.

*Kedves Martin!*²³

Nem egészen világos számomra, hogy Paula Evához írt levelében mennyiben található meg a nekem adott válaszod is. A terveinkről mint meddő tervről szóló további beszélgetés elutasítása, valamint az, hogy Ti Evához fordultok – ahogy ezt a szöveg hangsúlyos kizárólagossága is nyomatékosítja –, arra enged, sőt kényszerít következtetni, hogy tőlem megvonjátok bizalmatokat.

Az egész levélből, azt hiszem, Paula irántam való félreérthetetlen ellenérzése olvasható ki; csak abban reménykedem, hogy majd minden megint a régi lesz, de egyben érzem, kérni ezt nincs jogom.

Köztünk viszont másképpen áll a helyzet. Te egyszer barátodnak nevezted, ezért nem érzem méltánytalannak azt a kívánságot, hogy erre a levélre is, éppen úgy, mint a többire, Te válaszolj és ne egy-

szerűen Paula Evához intézett levelét tedd meg válaszul a nekem szóló helyett. Különösen akkor ne, ha ez a levél kapcsolatunkban egy olyan alapvető változást jelezne, amelyet férfiak közt általában személyesen szokás közölni.

Nekem sokkal fontosabb a köztünk lévő régi barátság, mintsem szó nélkül elviseljem ezt a bizonytalanságot a részedről. Kérlek, oszlasd el a kételyeimet! Akárhogy hangzik is majd a magyarázat, csak utána tudom megkísérelni, hogy keserűség nélkül vegyem tudomásul; csak akkor követhetek el mindent – azt, ami számomra még egyáltalán marad – kapcsolatunk megtartásáért és kiteljesedéséért.

Szívből üdvözöllek.

Ludwig

Jeruzsálem, 1936. március 1.

*Kedves Ludwig!*²⁴

[...] Eva leveléből úgy látom, megbántódtatok amiatt, hogy nem írtam semmit az elhatározásotokról. Ezt nagyon sajnálom és egyúttal szeretném, ha megértenétek. Képzeljétek csak el: erős ellenérzésem támadt, amely, úgy tűnik, valamely ősi érzéssel áll kapcsolatban; érvek nyelvére fordítam le talán azt, ami ekképpen úgysem fejezhető ki? De a Ti számotokra mi értelme is lenne ennek, ha az ember nem mondhatja azt, „Igazatok van, hogy ezt és ezt teszitek.” Mi volna annál helyesebb egy Benneteket egyformán szerető, de sorsánál fogva néma szív számára, minthogy hagyja, tegyétek, amit jónak láttok.

De hadd mondjam el, kedves barátom, a személyes véleményemet, nem mintha le szeretnék beszélni – ez, mint mondtam, még csak eszembe sem jutna –, hanem hogy felhívjam figyelmedet a valóságnak arra a darabjára, amely nagyon is Rád tartozik, és amelyet Te talán nem eléggé ismersz, bár írásaidnak tárgya. Igen nagyra becsüllek mint értelmiségi embert – de ha egy kibucban akarsz gyökeret eresztetni, bizonyos mértékben el kell felejtened, hogy ki vagy; a közösség egészét, a testi munkában való részvétel teljességét kell magadra vened. Ez egy nagyon kemény dolog, és ha Te ennek nehézségét már most belátod, akkor úgy fogalmazok, hogy ez a képzeletedet maghaladó módon nehéz. Természetesen Hermann Gerson és társai meg-

próbálnak majd könnyíteni a terheiden, hiszen tudják ki vagy, és mit jelenthetsz nekik értelmiségiként – de a törvény az, hogy az embernek nem szabad a könnyíteni saját terhein, az első években nem, később változnak a körülmények. Egyáltalán nem a társak jóakarata itt a lényeges, hanem egy objektív tény, amelyet ha figyelmen kívül hagynak, elkerülhetetlenül megbosszulja magát. Le kell mondanod mindenről, amire költőként szükséged van, például a kényelemről és a tevékenységek ritmusról. Ha engedelmeskedni akarsz a törvénynek, szőröstől-bőröstől ki kell magad szolgáltatnod az egyformának és az általánosnak, a föld követelményeinek, ha egyáltalán részed lehet költői fellélegzésben, csakis akkor, ha ezek békén hagynak. Nincs más út L. S. szelleme számára nagykorúsága eléréséhez, még ha korábban valaki garantálta volna is ezt.

Mára csupán ennyit, az éjszaka közepén járunk, két igen fárasztó nap közt. Minden jót, Kedveseim!

Martin

Heppenheim, 1936. március 9.

*Kedves Martin!*²⁵

Bizonyára értesültél már arról, hogy édesanyám meghalt – Frankenbergék itt voltak, és nővérem tőlem tudta meg a hírt. Halála kétszeresen is lesújt számunkra, hiszen közülünk az utolsó napokban senki sem volt nála – ő maga sem tudta, a jelentések ellenére sem, hogy meg fog halni. Ahogy vesebajához még a halálos szívgyengesség is társult, eszméletét veszítette, küzdelem és szenvedés nélkül hunyt el.

Nagyon köszönöm a leveledet; megörvendeztetett és megszabadított barátságunk fennmaradása miatti aggodalmaimtól. Mivel az a véleményed, hogy még nem fogtam fel a maga valójában az előttem álló feladat nehézségét, megpróbálom súlyát még alaposabban átgondolni, mielőtt a teher viselésére adnám a fejem. Néhány dolgot azért másképpen látok, mint Te, de abban, azt hiszem igazad van, hogy az érvek egymás elleni felvonultatása semmit sem használ ebben az esetben. Ám az, hogy ismét biztos lehetek az ellenkező nézeteinket is áthidaló szintézis felől, nyugalmat és erőt ad az új úton való elinduláshoz. [...]

Add át üdvözetemet Paulának és a gyerekeknek, szívből üdvözöllek.

Jeruzsálem, 1936. április 1.

Ludwig

*Kedves Ludwig!*²⁶

Minthogy odaát²⁷ elfogott az az érzés, hogy nehézségeitek vannak, ezért más lehetőségek után nézve, ott és azután Zürichben is beszéltem néhány emberrel, köztük Landauerrel, aki nagyon segítőkésznek mutatkozott, hogy elindítson valamit, ami Neked is megfelelne. Ha megint odaát vagyok, részletesen megbeszéli majd velem, és reméli, hogy sikerül a kezdeményezése. Úgy gondolom, hogy a korlátozott források végett csak rövid távú dologról lehet szó, és érzésem szerint szükség hosszabb távra is keresni valamit. Mindamellet meg vagyok győződve: ha egy évre megoldást találnánk, ez idő alatt minden nehézség nélkül lépéseket tehetnél valami tartósabb érdekében, és közben persze nyelvíleg is eljutsz majd arra a szintre, hogy egy számodra alkalmas állást tölthess be. Biztosan Te is osztod ezt a véleményemet – ha már távozásotok elkerülhetetlen –, hogy valami hosszabb távú elfoglaltságról kell gondoskodni, már csak azért is, mert a gyermeknevelés feltételeit a bizonytalan helyzet összes velejárója mellett sem szabad elhanyagolnotok. De mind Evának, mind Neked szilárd és biztos talajra van szükségetek, és alkotói tevékenységed is kétségtelenül új erőre kap majd a rendeződött körülmények között. Messzemenőig megértem a „kétféle szellemi tevékenységet” illető kétségeidet, ám saját tapasztalatból tudom, hogy ebben az esetben az önfegyelem új távlatokat nyithat meg a gondolkodás számára. Magától értetődik, hogy – amíg ezt Magad is óhajtod – támogatásomban és segítségemben minden lépésednél bízhat; helyzetetek sürgőssége bizonyára jó ötleteket és javaslatokat ad majd nekem ehhez.

[...] Szeretettel üdvözöllek Benneteket, és fogadjátok szívből jövő jókívánságaimat az új év alkalmából!

Martin

H[eppenheim], 1937. szeptember 8.

*Kedves Ludwig!*²⁸

[...] Egy Frankfurtból érkezett, a szituációnak megfelelően sötét hangulatú közlés értelmében Heppenheimben minden tulajdonunk odaveszett. A valótlán újsághírek elkerülése végett teljes diszkrécióra számítok ez ügyben.

Szívélyes üdvözlettel

Martin

J[eruzsálem], 1938. november 24.

*Kedves Ludwig!*²⁹

A t.[el]-a.[vivi] utat el kellett halasztanom tizenegyedikére.

Politzernek is ugyanaz volt a véleménye, mint nekem; ő is úgy találta, hogy a versek nem érik el a kívánt hatást, főképpen a hangváltások miatt, de az archaizmusok miatt is, amelyek közül ő a thy-t és thou-t, valamint a blessed hangsúlyos végzótagját emelte ki. A kilencedik versszakban az hour névelő nélküli használatát nem tartja helyénvalónak. De a döntő érv – számára éppúgy, mint számomra – az összbenyomás. Ő egyébként nagyon kedveli német költeményeidet, tehát hasonlóan hozzam, Téged vesz alapul a véleményalkotásakor.

Mindnyájatokat szívből üdvözlünk.

Martin

[Jeruzsálem], 1946. január 2.

*Kedves Ludwig!*³⁰

Kérlek, e levél kézhezvétele után rögtön légipostán válaszolj a parpani (Graubünden) Stätzerhof Szállóba, hogy beleegyeznél-e versesköteted németországi megjelenésébe. Svájcban mostanság lehetetlen költemények számára kiadót találni, ellenben Németországban, értesüléseim szerint, ez viszonylag könnyen menne. Valószínűleg Peter Schneider jön számításba, akivel nemrég találkoztunk, továbbá Peter Suhrkamp és Goverts (Hamburtg). Ha egyetértesz, eljuttatom a kéziratot Németországba.

Itt egy prózakötetre is könnyebben találhatnánk kiadót. Értesíts, ha erre vonatkozólag van valami ötleted. Arra is gondoltam, hogy nem kellene-e a drámádat – és talán a vígjátékodat is – beadnunk; még érdeklődöm ez ügyben.

Von Schenk elutazott, amikor Baselban voltam; de még nagyon is lehetséges, hogy összetalálkozom veled, és akkor tolmácsolom neked a kívánságot.

Burckhardtot személyesen nem ismerem. Annak idején kis-ázsiai utazását Hofmannsthal javaslatára nagy élvezettel olvastam, később nem csökkent érdeklődéssel vettem kézbe a Richelieu-t; de sem ezekből a művekből, sem az *Emlékezetek*ből nem sikerült határozott képet alkotnom róla. Az európai utazás sokkal többet nyújtott nekem, mint ahogy vártam. Még eltart egy ideig, amíg feldolgozom a rengeteg tapasztalatot. Ez az út Paula számára is sokat, sok jót jelentett. [...]

Legforróbb üdvözlötünket küldjük

Martin

A napokban megjelent könyvem, a *Párbeszédese életet*, közvetlenül a kiadó küldi el Neked. A *Mózes* nyomtatás alatt. A *Between Man and Man* példányait néhány nap alatt szétkapkodták.

JEGYZETEK

1 Tuvia Rübner előszava a *Briefwechsel. Martin Buber-Ludwig Strauß 1913–1953* c. kötetéhez, 12. o.

2 Lásd 218. levél

3 Lásd 218., 219. levél

4 *Én és Te*, Európa, Bp., 1991. 80. o.

5 *I. m.*: 40. levél, 54–55. o.

6 Besuch in Heppenheim. In: *Die Flut. Das Jahr. Der Weg*. Verse, Berlin, 1921.

7 Ludwig Strauss: *Wandlung und Verkündung*. Verse, 1913–16, Leipzig, 1918.

8 Nem jelent meg, a hagyatékban több kézzel és géppel írt dokumentum található ebben a témában.

9 *I. m.* 41. levél, 55. o.

10 *I. m.* 154. levél, 149–150. o.

11 Ludwig Strauss olvasta és kritikai megjegyzésekkel látta el Buber a *Königtum Gottes*hez írt korrektúráit. *Königtum Gottes*. Das Kommende. Untersuchungen zur Entstehungsgeschichte des messian. Glaubens I, Berlin 1932.

12 Das Kommende II, befejezetlen, ennek a kötetnek 1939-ben kellett volna megjelennie a Schocken Kiadónál.

13 Salman Schocken (1877–1959) kiadó, mecénás, cionista, a Schocken Kiadó és áruházkonzern alapítója, majd a Jeruzsálemi Héber Egyetem tanácsának elöljárója.

14 Franz Werfelt arra kérték, hogy Zsolnay bécsi kiadónál segítse elő a Strauss-költemények kiadását, Werfelt eleget is tett a kérésnek.

15 *I. m.* 156. levél, 151. o.

16 Karlsbadban Bubernak apjával volt találkozója.

17 *I. m.* 157. levél, 151. o.

18 *I. m.* 217. levél, 202–206. o.

19 Werkleute (iparosok) – cionista ifjúsági csoport, amely Martin Buber befolyása alatt állt.

20 Jokneam/Joknam – 1935-ben alapított település a Jeszreel-síkság délnyugati részén.

21 Hermann Menachem Gerson (szül. 1908) ifjúsági vezető, pedagógus és író, 1926-tól szoros kapcsolat fűzi Martin Buberhoz; a Werkleute megalapítója.

22 Hedera/Hadera – 1890-ben alapított város Izrael középső részén

23 *i. m.* 218. levél, 206–207. o.

24 *i. m.* 219. levél, 207–208. o.

25 *i. m.* 220. levél 208–209. o.

26 *i. m.* 241. levél, 223–224. o.

27 Jeruzsálemben

28 *i. m.* 246. levél, 229. o.

29 *i. m.* 260. levél, 238–239. o.

30 *i. m.* 262. levél, 239–240. o.

A tanulmány

az OTKA T030244 támogatásával készült.

